

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ РИМСЬКОГО ПРАВА

Ігор НЕВЗОРОВ

кандидат юридичних наук, доцент

докторант

Ужгородський національний університет

м. Ужгород, Україна

Проблемі походження римського права в зарубіжній юриспруденції приділяється чимала кількість дослідницької уваги, що підтверджується значною кількістю наукових публікацій. Це пов'язується з тим, що відповідь на зазначене питання дає можливість усвідомити процес соціальної регуляції та місця в ньому правоутворення, переосмислити сутність правової норми, відстежити генезу публічного та приватного права, їхніх джерел, а також охарактеризувати природу правової визначеності.

Слід звернути увагу на те, що в контексті аналізу походження римського права на авансцену виходить категорія «неписане право».

В епоху царів (753– 510/09 до н. е.)¹ в стародавньому Римі зовнішній вираз соціально-значущих правил поведінки концентрувався у формі неписаного права (*jus non scriptum*) через сакральні норми² та норми звичаєвого права. Саме ця обставина має важливе значення для розуміння природи правоутворення саме в часовому вимірі.

К. Савін'ї звертав увагу на те, що «... на зорі історії людства, що право виникає та розвивається не за допомогою законодавства, а завдяки звичаю, котрий формується в суспільстві виключно народним духом»³.

О. Робінсон зазначає, що в царський період в Римі закони (*leges regiae*) *de facto* були звичаєвими правилами. Вони перебували на межі між правом (публічним і приватним) та релігією»⁴. Австрійський дослідник Я. Гстах теж поділяє такий підхід, зауважуючи при цьому, що

¹ Синиця, Є. В. (б. д.). *Рим Стародавній*. Енциклопедія історії України. http://www.history.org.ua/?termin=Rym_starodivnij.

² Халапсіс, О. В. (2021). Сакральне «право на право» у Стародавньому Римі. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 71–73). ДДУВС.

³ Savigny, F. C. von. (1840). *System des heutigen Römischen Rechts*. Veit.

⁴ Robinson, O. F. (2006). *The sources of Roman law: Problems and methods for ancient historians*. Taylor and Francis e-Library.

«... в давнину право було усним і звичаєвим за своєю природою, але основні правила вважалися священними»⁵.

Дж. Клексон в науковому збірнику «Римське право до Дванадцяти таблиць: міждисциплінарний підхід» (*Roman Law before the Twelve Tables An Interdisciplinary Approach*), виданому в 2020 р. за редакцією С. В. Белла та П. Ж. дю Плєзі зазначає, що «...питання про походження римського права вірогідно має декілька можливих відповідей⁶. По-перше, римське право могло бути результатом розвитку усної правової традиції, спільної для інших індоєвропейських мов і народів. По-друге, римське право відображає ті правові традиції, що формувалися в Італії протягом століть унаслідок взаємодії між місцевими громадами⁷. Третім вірогідним джерелом римського права є вплив інших культур стародавнього Середземномор'я: кілька культур Стародавнього Близького Сходу вже у II тисячолітті до н. е. створили розвинені правові кодекси; грецькі та фінікійські торговці й колоністи могли поширювати правові традиції та збірники законів у західному Середземномор'ї»⁸.

З іншого боку, румунський дослідник К. Мурзеа, звертає увагу на те, що «... в давній період звичай був основним формальним джерелом права й відображав структуру держави, він поставав як виключна прерогатива патриціїв, оскільки саме вони знали право й тлумачили його. Вони також були обізнані з процедурою здійснення правосуддя – так званими понтифікальними таблицями, – а отже, лише вони мали право визначати, що є справедливим»⁹.

В літературі робиться наголос на тому, що звичаї в цей час мали два види: одні виникали та сформулювалися в межах загальної народної маси, тобто коли всі представники римського народу в певних, відомих випадках, а також завдяки однаковим умовам життя, поступали однаково¹⁰.

⁵ Gstach, J. J. (2022). *A short history of Roman law*. University of Vienna. https://roemr.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_roemisches_recht/Publikationen/A_Short_History_of_Roman_Law_2022.pdf

⁶ Clackson, J. (2020). Roman law in its Italic context. In S. W. Bell & P. J. du Plessis (Eds.), *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach* (pp. 9–25). Edinburgh University Press.

⁷ Clackson, J. (2020). Roman law in its Italic context. In S. W. Bell & P. J. du Plessis (Eds.), *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach* (pp. 9–25). Edinburgh University Press.

⁸ Clackson, J. (2020). Roman law in its Italic context. In S. W. Bell & P. J. du Plessis (Eds.), *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach* (pp. 9–25). Edinburgh University Press.

⁹ Murzea, C. I. (2019). The law – A formal source of law in Ancient Rome. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series VII: Social Sciences and Law*, 12(2), 411–418.

¹⁰ Rumi, S. A., & Mastoi, S. H. (2024). *Sources and historical development of Roman legal system*. Scribd. <https://www.scribd.com/document/851761135/Sources-and-Historical-Development-of-the-Roman-Legal-System>

Одночасно із цим, римське право знавало та розвивалося через спеціальні звичаї, коли ті чи інші правила поведінки напрацьовувалися обмеженим колом осіб, яким була ввірена та чи інша сфера державного управління. Водночас такі правила були обов'язковими для усіх римлян. По тим відомостям, що збереглися до нині, цим займалися царі та духовні особи. Як зазначає з цього приводу О. Маложон, «... носіями ранньої римської юриспруденції була колегія релігійних служителів, так званих понтифіків»¹¹.

Не менш цікавим виявляється й процес утворення спеціальних звичаїв. Якщо розв'язання конкретної життєвої ситуації вимагало серйозного інтелектуального напруження, а справа була досить складною, рішення по справі необхідно було обміркувати, сформулювати ясно, точно та письмово. Якщо проведена робота була вдалою, під час розв'язання наступних аналогічних випадків користувалися вже напрацьованою формулою по аналогічній справі, роблячи правки та усуваючи виявлені на практиці недоліки. Внаслідок тривалого застосування формула вирішення того чи іншого казусу набувала авторитету, внаслідок чого становилася загальнообов'язковою. Записи таких формул йменувалися *comentarii* або *libri*. В найстародавніші часи існували *comentarii regii* та *sacerdotum*. Таким чином, виникало право, котре за походженням було звичаєвим.

¹¹ Маложон, О. І. (2016). Юриспруденція в давньому Римі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 6(1), 3–6.